

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

ӘОЖ 130.1

Г.Ж. Альназарова, философия магистрі

Инновациялық Еуразия университеті (Павлодар қ., Қазақстан Республикасы)

E-mail: g.alnazarova@mail.ru

Жаһанданған әлем жағдайында дәстүрлі құндылықтардың трансформациясы

***Аңдатпа.** Мақалада қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның дәстүрлі құндылықтар трансформация мәселесіне арналған. Жаһандану дәуірінің келуімен қазақ және Қазақстанның басқа да халықтарының дәстүрлі мәдениетінің тілдік және мәдени ұқсастығы мен өзіндік ерекшелігін сақтау мәселесі өзекті болып отыр.*

***Түйін сөздер:** мәдени бірегейлік, құндылықтар, дәстүрлер, номадтар, толеранттылық, жаһандану.*

Жаһандық үдерістердің сипаты көп жағдайда құндылықтардың өзіне байланысты, өйткені жаһандық үдерістер құндылықтар жүйесіне қатысты емес. Жаһандану кезеңінде адам өркениетінің өміршеңдігінің құндылықты және рационалды формаларының жетіспеушілігі байқалады, сонымен қатар өркениет базалық құндылықтар дағдарысын бастан кешіреді деп саналады [1]. В.С. Степиннің терминологиясын пайдалана отырып «құндылықтарды» бір өзгеше «социокод» ретінде көрсетуге болады, ол белгілі бір этностың басымдылығы мен нормаларын білдіреді, оны халық өзінің тарихи дамуы барысында тандайды және қалыптастырады. В.С. Степин мәдениетті «әлеуметтік топтардың әр түрлерінде бекітілген адамзат тіршілігінің тарихи дамып келе жатқан биологиялық бағдарламаларының күрделі жүйесі» деп қарастырады [2]. Социокодтар құндылықты бағдарлардың екі түріне бөлінеді: біреуі сақтауға, не тұрақты болуы тиіс екенін жаңғыртуға жұмыс істейді, екіншісі – инновациялық болып табылатынына, өзгеруі тиіс, болашақ даму үшін материал бере алады. Дәстүрлі құндылықтар сақтауға бағытталған және халық мәдениетінде неғұрлым тұрақты болып табылатын адамдар болып табылады. Жалпы, дәстүрлі құндылықтар феноменін түсіну үшін адам табиғаты, қызметтің мәні мен нысаны, әлеуметтік шындық, сыртқы ортамен өзара қарым-қатынас, адами қарым-қатынас табиғаты және т.б. туралы базалық түсініктердің жиынтығы қажет. Қазіргі уақытта бұл құндылықтар әртүрлі факторлардың әсерінен өзгеріске ұшырайды.

Жаһандану дәуірінің басталуымен адамзаттың мәдени әралуандығына бұқаралық мәдениет тарапынан шақыру және оған жауап беру дәйекті және тұрақты түрде жүгіну және қоғам алдында тұрған проблемаларды оң шешуге ықпал ететін ұлттық мәдени құндылықтарды сақтау болуы мүмкін. Қазақ және Қазақстанның басқа да халықтарының дәстүрлі мәдениетінің тілдік және мәдени ұқсастығы мен өзіндік ерекшелігін сақтау туралы өте өзекті мәселе болып отыр. Көшпелі өмір салты із қалдырды және халық мәдениетінің бірегейлігін, оның менталитет, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін анықтады. Қазақтардың рухани әлемі ғасырлар бойы өзінің байырғы дала дәстүрлерінде қайта қорыта отырып және ассимиляциялай отырып, көптеген мәдени ықпалдарды өзіне алды. Бұл дәстүрлер саяси апаттар мен соғыстар да, ұлы көршілердің мәдени экспансиясы да (Қытай, Ресей), араб және моңғол әсері де, исламизация да оларды түбегейлі өзгерте алмады. Бұл өміршеңдік пен өміршеңдіктің себебі шаруашылық ету тәсілі мен өркениеттің түрі ғасырлар бойы іс жүзінде өзгеріссіз қалды. Номады ревностно оберегали өз даралық емес, впустили өзінің менталитет әсері әдет-қытай немесе моңғол. Қазақ этносының рухани-адамгершілік құндылықтары қонақжайлылық, шыдамдылық, кең пейілділік, адами қарым-қатынас және т.б. сияқты мейірімділіктерді көрсетеді. Олар арқылы өсіп келе жатқан ұрпақ өзі үшін не жақсы екенін, не нашар екенін, қазақ халқының байырғы идеалдары мен құндылықтарына айналғанын анықтады. Халық ауыз әдебиетінен басқа қазақтың рухани және адамгершілік тәрбиесінің маңызды құралдары: музыкалық фольклор, сәндік-қолданбалы өнер, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер мен рәсімдер, ұлттық ойындар, халық педагогикасының дәстүрлері болып табылады.

Әр халықтың өз ландшафты бар, оны қабылдау кезінде оның мәдени дәстүрлері (дала және таулар). Көшпелілердің эстетикалық әлемі заттарға байланысты емес, заттарда бекітілмеген өнердің тамаша түрлерін өзіне айналдырды. Қазақ халқының ата-бабалары, кейіннен қазақ этносының поэзиясы мен музыкасы болды. Қазақтардың ұлттық мәдениетінде жекелеген өнердің (музыка мен поэзияның) ерекше жағдайын сипаттай отырып, Көшпенді жағдай этностың белсенді ықпалдасуына бағытталған салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жасауды көздегенін ескеру қажет. Миф пен эпостан қазақтардың ұлттық сана-сезімінің қанына, әңгімелердің сипаттамалық мәнеріне, табиғатқа, космосқа, адам-ғасырға

деген ой-өрісіне, әлемдік тәртіптің поэтизациялануына, көркем сананың метафориялығы мен гиперболиялығына, жалпы мәдениеттің қарама-қарсы бейнесі, сөзге құрмет, мәдениеттің адамгершілік құндылықтарына кірді.

Қазақ фольклорында бейбітшілік туралы мифологемдер бар (әдемі, үйлесімді немесе көрінбейтін, биік немесе қарапайым) дала мекендеушілерінің өмір сүру жағдайларымен тығыз байланысты. Аспан әлеміне олар кеңістік пен уақыт бойынша өзінің жер бағдарын көшірді, оны өзінің нақты ортасынан Жануарлар мекендеді. Сезімтал қабылданатын табиғи әлем-көшпендінің ұлттық дүниетанымы өскен негіздердің бірі.

Эпикалық батырлар, фольклорлық сюжеттер қазақ этносының ұлттық өзіндік санасының поэтикалық символына айналды. Фольклордың, ұлттық дәстүрдің әдеби көркем шығармашылықпен органикалық байланысы Қазақ ұлттық менталитетінің мифологиялық және эпикалық уәждерін трансляциялау мен жинақтаудың өзіндік ауруын жасады. Мифтің қазіргі замандастығы этнос әлемін – адам әлемін, осы этносқа тиесілі адамның ұлылығын жырлайды; табиғат адам қызметінің өрісін көрсетеді, бұл адамның өзі индивидпен бірге өмір, өткен және қазіргі байланыс: «ландшафты» мифтер тарихпен байланысты сезінуге мүмкіндік береді. Ұлттық мәдениет уақыты мәдени-тарихи эволюцияның диахронды кесіндісін ашып көрсетеді, «уақыт – табиғат – қоғам – адам» арақатынасының ерекшелігін, нақты тарихи уақыт шеңберінде әртүрлі өркениеттерде көрініс тапқан тіршілік әрекетінің объективті және субъективті уақытша ырғағының қосылуының ерекшелігін белгілейді. Жергілікті қоғамдар шеңберінде аритмия, уақытша формалар мен оның құрамдастарының: индивидтердің, олардың өмір сүруінің, осы өмір сүру жағдайының сәйкес келмеуі әрдайым бар. Ұлттық мәдениет уақыты көп векторлы: адам өзінің, табиғи және әлеуметтік болмысының ырғағын игереді және ретроспективті және перспективалы. Уақыт қайтымдылығы әр түрлі кезеңдік мәдени феномендерді біріктіру тәсілі бола алады.

Қазақ прозасындағы бейбітшілік символикасы дәстүрлі дүниенің құндылықтарына, ең алдымен әлем мен әлемге қарым-қатынас тәсілі ретінде ойлауға бағдарланады. Қазақ этносының байырғы мәдени дәстүрі ретінде ойлау көп деңгейлі мазмұнды болжайды. Бұл табиғатты игеру тәсілі, әлемнің сұлулығын, оның шексіздігін қабылдау және қозғалысты сезіну. Адамның өмірлік әлемінен мәдениеттің бөлінбеуі идеал болып табылады. Дәстүрлі мағынадағы ұлттық сана-сезім құндылықтарының түгел қамтитын идеясы шығармашылық бастама ретінде қабылданатын қарым-қатынас идеясы болып табылады. Және ең бастысы: іс-әрекеттің адам болуға шабыттандыру соң, ұмтылуға бұған негіз неодолимое дискіні адам кетіп, хаос шын мәнінде, от қабақ жарықты. Этностың өмір сүру салтының ерекшелігі оның көркем ойының ерекшелігін анықтайды. Қазақ тілінің тәуелділігі, дәлірек айтқанда, бейнелі-сөйлеу құралдарының әлемдік қабылдауға және халықтың дүниетанымына тәуелділігі бейнелі сөйлеудің барлық салаларында байқалады.

Дәстүрлі қазақ мәдениеті өскелең ұрпаққа адамгершілік тәрбие беру, тұлғаның рухани жетілуі мәселелерінде жоғары сабақтастықпен ерекшеленді. Осы халық ауыз әдебиеті ұрпақтар коммуникациясының құралы болды, ол өзіне рухани және адамгершілік институтының жүктемесін алып келді, халық тәрбиесінің құралы болды. Ауызша халық шығармашылығын халық өмірінің энциклопедиясы деп атауға болады, оның шығармалары балалар мен жастардың рухани-адамгершілік қалыптасуына үлкен әсер етті.

Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы жағдайында этникалық бірлік, ар-намыс, әділдік, шыдамдылық, төзімділік, патриотизм, родовитость және т.б. сияқты ұғымдар халық үшін құнды мағынаға ие болды.

Шыдамдылық немесе төзімділік қазақ адамгершілік мәдениетінің құндылықты мазмұнын ашатын негізгі категориялардың бірі болып табылады, бұл ол қандай сөз тіркестерінде қолданылатынына байланысты шыдамдылық, төзімділік дегенді білдіреді. Мысалы, егер экономикада пайдаланылса, онда экономикалық ресурстарды құрудағы, материалдық игілік көздерін табудағы адамдардың қиындығымен сипатталады, яғни шыдамды еңбекті төзімділікпен ұштастырудың нәтижелері әзірше. Егер бұл ұғым дінде қолданылса, онда дінге төзімділік, басқа халықтардың діни мәдениетінің және т.б. құндылықтарына шыдамды қарым-қатынас білдіреді.

Толеранттылық (төзімділік) этикалық санат ретінде адамгершілік мәдениет ұғымы ретінде табысты қолданылуы мүмкін және мейірімділік пен зұлымдықты қабылдауға адами қарым-қатынастардағы төзімділікті, әлсіз және обездоленныйға қатысты мейірімділіктің көрінісі ретінде білдіреді; әділдік үшін күресте төзімділік ретінде қабылданады, адамдардың мінез-құлқын реттеу кезінде әрбір адамның мүдделері мен құқықтарын қоғамның, ұжымның мүдделері мен құқықтарымен саналы үйлестіруге көзқарасты жүзеге асыру.

Ауызша поэтикалық шығармашылық арқылы бұл қасиеттер адамдарда дамыды және бір ұрпақ өз ата-бабаларының дана және шынайы мысалдарында тәрбиеленді. Өткен жылдардың тәжірибесі ғана емес, ойлау ерекшелігі, қазақ халқының менталитетінің ерекшелігі, бұл жағдайда шыдамдылық пен төзімділік ұрпақтан ұрпаққа берілді.

Дәстүрлі қазақ мәдениеті үшін төзімділік бастапқыда тән деп болжауға болады. Көшпелі мал шаруашылығы жағдайында шұғыл континентальды климатты табиғи жағдайларға бейімдеу, Еуразияның қалыпты белдіктегі дала, жартылай шөлейт және шөлді аймақтарының аумағына тән атмосфералық

жауын-шашынмен және басқа да су көздерімен әлсіз қамтамасыз етілу, өмірлік қажетті тірі және материалдық мүлікті сақтау өтпеді, төзімсіз және шыдамсыз деп ойлайды. Сондықтан құндылық-саналы ұғым ретінде өмірде бекітуге қажетті негізі бар. Сонымен қатар, бұл ұғыммен халықтың барлық рухани және материалдық байлығы бай. Халық өзінің бірегей мәдениетін ауыр табиғи жағдайларда сақтап, дәл осындай адами қасиеттердің арқасында сақтап, ең бастысы осы сапаны түсінді. Мәселен, «қазақтардың табиғатқа тікелей жақындығы», - деп жазады М. Орынбеков, - байқалып отырған, қабылданатын әлемге эмоционалды ұстанымнан жақындығы олардың ішкі дүниесін, өмір сүрудің адамгершілік бастауларын түсінуде өз көрінісін тапты» [3].

А.Н. Нысанбаев атап өткендей, қазақ халқының көптеген ойшылдары өз шығармашылығында рухани-адамгершілік құндылықтар мәселесіне маңызды орын мен олардың идеяларын бөліп берді [4].

Мысалы, Әл-Фараби шығармашылығында жақсылық, әділдік, адамгершілік мәселелері бойынша өз көзқарасы беріледі. Ойшыл адамның рухани жаңғыруын оның қайырымдылығының қалыптасуы арқылы қарастырады. Мейірімділіктің түсінігімен ол адамның жоғары құндылықтарын біріктіреді, мейірімділікті адамның адамгершілігін жақсартудың құралы ретінде қарастырады, ал мейірімділіктің арқасында бақыт пен жақсылыққа қол жеткізуге ықпал ететін барлық нәрселерді сипаттайды. Сонымен, Әл-Фараби былай деп жазады: «адам оның ақыл – ойға құйылуының арқасында дана, философ, тамаша ақыл иесі болады, ал оның қиялынан өтіп бара жатқандығының арқасында – пайғамбар, болашақ прорицаторы және ағымдағы жеке оқиғалардың түсіндірушісі-осының барлығы Құдайдың танитын дүниенің арқасында. Мұндай адам адамның кемелденуінің жоғары дәрежесіне ие және бақыт шыңында. Бұл адам бақытқа қол жеткізуге болатын кез келген әрекетті білетін адам...»[5].

Түрік мәдениетінің «Диван лугат ат-түрк» ескерткішінде Махмуд Қашқари ата-бабалардың барлық мұраларын өзіне сіңіріп, XI ғасырда түркі халықтарының әдеп құндылықтары мен мінез-құлық нормалары, өзіндік дүниетанымы бейнеленген. Қашқари адамдардың қоғамдық өміріндегі білімнің, тәрбиенің, адамгершілік қасиеттіліктің маңыздылығына ғана емес, сонымен қатар тілдің рулық қарым-қатынасты реттеудегі қуатты рычаг ретіндегі рөліне де назар аударады. М. Қашқаридің пікірінше, ана тілі түркі халықтарының қарым-қатынасы мен жақындасуының маңызды құралы, ұлттың әлеуметтік және рухани тәжірибесін шоғырландыру. Бұл ой тәуелсіз Қазақстанның жағдайында ғалым өте өзекті болып табылады бүгін,

Әрине, этникалық мәдениеттің белгілі бір оң сипатын абсолюттеуге болмайды, өйткені қазіргі әлемде индивид дәстүрлі мәдениеттің құндылықтарымен ғана емес, сонымен қатар жалпы адамзаттық өркениеттің ғаламдық даму үрдістерімен де құрылатын сәйкестендіру кеңістігіне тартылған болып шықты. Дегенмен, ұзақ уақыт бойы этномәдени кеңістікте жинақталған рухани құндылықтардың толық және теңдігін анықтау уақыты келді. Рухани-адамгершілік құндылықтарды дамыту ұлттық бірегейлікті құру және қалыптастыру үшін міндетті негіз болып табылады, қазіргі қазақстандық қоғамның сындарлы перспективасын қамтамасыз етеді. Ғылыми ізденістер мен мәдениеттің дамуы рухани құндылықтардың тамырларын адам өмірінің қойнауында, халықтың этникалық мәдениетінде, оның менталитетінде, адамгершілік негіздерінде іздеу қажеттігін көрсетеді.

Жалпы, бұл құбылыстың іргелі негізін өзара байланысты бір рет құрайды-руханилықтың қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін жеке факторлар, оларға: білімділік, ізгілік, моральдық, эстетикалық, философиялық және психологиялық негіздер, өнер және шығармашылық жатады. Ұлттық құндылықтық басымдықтарды қайта жаңғырту әрбір жеке адамның адамгершілік қасиеттерінің негіздерін қалыптастыру және рухани-адамгершілік жаңарту арқылы ғана мүмкін болады.

Мәдени бірегейлік мәдениетте маңызды рөл атқарады, сондықтан өзін мәдениетпен сәйкестендіру адамды мәдениет жасаушы ретінде, яғни жаһандану жағдайында мәдениеттер мен адамның өмір сүруінің тәсілі болып табылатын мәдениеттер диалогының құрушысы ретінде көрсетеді.

Шығыс-Батыс диалогы-бұл мәдени Шығыс бірегейлігі мен батыстық диалог. Сол және басқа дәстүрлерде барлық айырмашылықтарға қарамастан, түсіну үрдісі бар. Егер мәдениетті және атақты мәдениет өкілдерін дамыту кезеңдерін қамтитын болса, онда жалпы әмбебап үрдіс – мәдени бірегейлік контекстіндегі сәйкестендіру анықталады. Мәдени коммуникативтік кеңістік – әртүрлі тілдердің, мәдени ұлттық әлемдердің әлемі-мәдени диалогқа біздің санамыздың ұстанымдарын қалыптастырады. Мәдениетаралық өзара іс-қимыл процесінде рецептер, аккультурация, мәдени диффузия және өзара іс-қимыл механизмдерін, мәдениеттерді бейімдеу механизмдерін туындататын көптеген процестер орын алады. Мәдениет диалогындағы гуманизм-бұл мәдениеттің өзіндік ерекшелігі мен алуан түрлілігін тану. Әрбір мәдениет ашықтық пен жабдыққа ие біртұтас мүше болып табылады. Әйтпесе, дақылдар бір-біріне еріп кетеді.

М. Бахтин «бөтен мәдениет тек басқа мәдениеттің көзінде ғана өзін тереңірек ашады. Бір мағына басқалармен, бөтен мағынамен кездесіп, өз тереңдігін ашады, олардың арасында осы мағыналардың, осы мәдениеттердің тұйықтығы мен біржақты болуын жеңетін диалог ретінде басталады. Екі дақылды осындай диалогтық кездесу кезінде олар құйылмайды және араласпайды, әрқайсысы өзінің бірлігі мен ашық тұтастығын сақтайды, бірақ олар өзара байытылады» [6].

Осылайша, мәдени бірегейлікті іздеу қазіргі заманғы мәдени үдерістерге барабар реакция болып табылады, бұл мәдени әралуандықта өзін жоғалтпау үшін, болмыстың мәдени мағынасы бар өз мәдениеті мен өз тіліне сүйену қажет.

Қазіргі Қазақстанда егемендік пен тәуелсіздіктің қалыптасу кезеңінде өзіндік мәдени бірегейлікті анықтау өзекті міндет болып қала береді. Ол батыс мәдениетіне қатысты бәсекеге қабілетті болу үшін қазақ мәдениетін жаңғырту және дамыту туралы болып отыр. Жағдайында всевозрастающей жаһандану қажет сындарлы диалог құндылықтардың дәстүрлі мәдениетін, Қазақстан халықтарының және либералды-демократиялық қоғам. Транзиттік қоғамның мәдениет саласындағы қатынастарды реттейтін және халықтар мәдениетінің бірегейлігін қамтамасыз ететін заңдар қажет.

Қазақстанда жеті жылдық кеңес кезеңінде «өткеннің сарқыншағы» сияқты дәстүрлермен күрескен. Біздің еліміздің аумағында тұратын қазақтар мен басқа да халықтардың өкілдері патшалықтың, революциялық күйзелістер мен тоталитаризмнің барлық қиыншылықтарына қарамастан өздерінің мәдени ерекшеліктерін сақтай алды. Мұндай үрдіс тарихи сабақтастықты қалпына келтіру ретінде қабылданады. Қазақ дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары ұлттық сана-сезімге жақсы ықпал етеді, этнос рухын сезінуге көмектеседі. Басқа халықтар қазақ менталитетін жақсы түсінуге мүмкіндік алады.

Әрине, қазіргі заманғы қазақтар-бұл мал өсірушілер-көшпенділер емес. Алайда, қазақтар сол кезде де, бүгінгі күні де бұрынғы өмір салтының сынықтарын тұрақты және табандылықпен сақтап қалды. Мұнда ана санасына ерекше орын бар. Бұл бірегей құбылыс ежелгі дәуірде пайда болды және жиі қайталанбастықпен өмір сүрді, дегенмен, рулық бөлініс этнографиялық заманында да бар.

Қазақ халқының рулық санасы ғасырлар бойы сақталады. Ол ұзақ уақыт бойы қазақ интеллектуалдарының ортасында бір мәнді баға алған жоқ. Кейбіреулері онда ұлттық бірлікке қатер төндірді, басқалары «жеті ата» (жеті ата-бабаның) білімін ұлттық мәдениет құбылысы, қазақ менталитетінің көрінісі ретінде қарастырды.

Дәстүр мен әдет – ғұрыптар-бұл бүкіл халықтың болмысының мәнін, бейнесін, өмір сүру деңгейін, ойлау салтын, негізгі наным-сенімдерді көрсететін айна. Әлемдегі ештеңе де тарих пен уақыттан тыс өмір сүре алмайды. Дәстүр мен әдет-ғұрыптар әрбір адамға өзін үлкен адамдық ортасының бір бөлігі ретінде сезінуге, өмірдің суайдынына қатысуға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі игіліктердің көбі бізге ерекше түрде жетті, бірақ әр түрлі себептермен газдалып, деформацияланды. Бірақ бүгінгі күні қазақ халқының барлығы емес, өзінің салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының көп бөлігін сақтап, құрметтейтіні мемлекеттің одан әрі дамуы үшін де шынайы абырой болып табылады. Адамдардың қазір бар екеніне қарамастан, олардың бұрынғы ұрпақтары өсиеттеген, әрине, мұқият зерттеу және сақтау тұр. Салт-дәстүрлердің мәнін, олардың мемлекет пен жалпы халықтың қалыптасуындағы рөлін асыра бағалауға болмайды. Дәстүрмен халық ұрпақтан-ұрпаққа бейбітшілік пен бақылау туралы өз түсініктерін береді, ал жастар осы баға жетпес тәжірибе жинап, өз тұжырымдарын жасап, өз халқының ұлы мәдениетіне араласуға мүмкіндігі бар.

Барлық қазақ салт-дәстүрлерін қамту қиын, себебі олар өте көп. Егер түсінсеңіз, бізді күн сайын алып жүретінін атап өтуге болады. Жоқ, мұндай оқиғалар, ол емес еді барысында анықталған дәстүрімен. Біздің өміріміздің әр құбылысына туғаннан бастап өлімге дейін дәстүрлер үйлеседі.

Жоғарыда айтылғандай, қазақ ұлтының менталитетінің негізгі белгілері – ашықтық, қонақжайлылық, жетілмеушілік және достық. Қазақтарды басқа халықтардан керемет ұйымшылдықпен, жан мейірімділігімен, жылулықпен жылытуға, махаббат сыйлауға және мұқтаж адамдармен бөлісуге дайындықтарымен ерекшеленеді. Қазақ ешқашан да өшпенділік, жеккөрушілік немесе артықшылық жеген-мұндай сезім халықтың осы жұмсақ және толық ішкі үйлесімділігіне жат.

«Өз сөздерінен бас тарту – ер адам үшін өлім», – деп халық даналығы атап өтті. Сондықтан ер адамның сөзіне үлкен мән берілді, ал отбасының әкесі мызғымас. Бұдан басқа, үлкендердің нұсқауларын сөзсіз орындау талап етілді. Бала кезінен қазақтар өз балаларына үлкендерге деген құрметке бөлейді. Алайда үлкендер де балаларға деген құрметпен және сүйіспеншілікпен қарайды – тіпті ең қатал уақыттарда Әкелер мен аналар өздерінің шайларына қамқорлық жасады, сонымен қатар әйелдер Құдайға мүмкіндік берген күйеулеріне сонша Мұрагер мен мұрагерлерді туғызды. Халық арасында айтылды: «Әке мен ана үшін барлық балалар бірдей», «Бесігі жоқ үйде, береке жоқ», «Балалар ойнаған жағдайда, үй жақсы», «Балалар – жан гүлдері, шын көз сәулелері», «Балаларсыз үйінде бақыт жоқ» және т. б.

Қазақ халқының дәстүрлерінде әлі күнге дейін сәлемдесу рәсімдері сақталған, олар үлкендерге құрмет және құрметпен қарайды. Қазақ этикетінің нормалары бойынша кішілер әрдайым үлкендерді бірінші болып қарсы алуы тиіс, ал оларға бір отбасының шеңберіне жүгінуі «сіз»деп айтылуы тиіс. Ең құрметті адамдар әрдайым мұғалімдер болғандықтан, оларға жүгінгенде «аға ағасы», «аға әпкесі» дегенді білдіретін ағай, апай сияқты сөздер қосылды. Халықта: «әкені құрметтемейтін Ұлы нағыз азамат болмайды» және ұқсас сөздер көп.

Қазақтар кез келген жолаушыны және елжандылықты қуанышты қарсы алады, мейман әрдайым киіз үйге шақырады, тамақтандырады, тамақтандырады, онымен қоса, оны ештеңе сұрамай-ақ қояды. Тек тамақтан кейін ғана оның кім және қайдан екенін білуге болады. Мұндай сөйлесулерді бастау құқығы үй иесіне берілді және тек жолсерік алыс жолдан кейін демалғаннан кейін ғана. Қазақтың халық даналығы: «жолаушысын аямай, іс туралы сұрамай», «мейман келгенде, ет пісіріп, ет жоқ – иесінің беті ұяттан жанады»деп үйретеді. Сонымен қатар, «үстелдің кедейлігі жан жомарттығымен өтелуде» де атап өтілді. Бұл «қонақ қайда, сонда да сәттілік», «әкеден үлкен қонақ» деп аталатын ғасырлық заңның әрекеті. Этикалық әдет-ғұрыптарға сәйкес, қожайындар міндетті түрде бірінші болып сауығып, жолаушыға өз қызметтерін ұсынып, тіпті қымыз немесе ыстық шай ұсына отырып, өз жұмысын тоқтатуы керек. «Егер

әйелі жақсы болса, қонақтар үйге ауыстырылмайды, егер әйелі жаман болса, тіпті дос сіздің үйіңізді айналып кетеді». Дәстүр бойынша, қонақтың қатысуымен «балалардың ұру немесе еденді сыпыру – қонақты құрметтемеу көрсету», өйткені «қонақ сәл отырады, ал көп нәрсені байқайды».

Айналадағылармен жылы және достық қарым-қатынас халық әндері мен ақындарға деген жылы лебіздерін білдірді. Қонақжайлылық мінез ретінде бала кезінен ананың сүтімен сіңеді: «қонаққа «кел» деп айтады, бірақ «кетіндер» деп айтпайды. Бұл негізгі этикалық өсиет әкесінен ұлына, ұрпақтан ұрпаққа берілді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда жүзден астам ұлт өкілдері тұрады. Көптеген адамдар осында Ұлы Отан соғысының ауыр жылдарында көшіріліп, қонақжай қазақ жерінде жаңа отанын алып, осында қалды. Көптеген қазақ отбасылары, дайын бөлісуге, бұл барлық болды өздері, удочеряли және усыновляли жетім балаларға, олардың ұлтына қарамастан және қарағысы олар сондай-ақ өкілдеріне өзінше.

Сондай-ақ, әйелге құрметпен қарау қазақ халқына тән. Өлсіз жынысты өкілдерге бет-әлпетті жаппауға рұқсат етілді (Шығыстың басқа халықтарына қарағанда), олар еркектермен бірге айтыстарға, халықтық ойындар мен мерекелерге қатыса алды. Жігіттер әрқашан әйелдің абыройын қорғауға және қорлаған жағдайда сабақ беруге дайын болды.

Халық мерекелеріне үлкен мән берілді. Ең бастысы – Наурыз-көктемгі күн мен түннің теңесу күні. Халық дәстүрі бойынша бұл табиғаттың оянуымен және әр адамның өміріндегі жаңа кезеңнің басталуымен байланысты көңілді және қуаныш уақыты. Бұл мереке жеті элементтен – әр түрлі өнімдерден тұратын дәстүрлі тағамдарды дайындайды. Жастар ойындары өткізіледі, онда күш, ептілік және батылдық көрсетіледі. Бұл адамдар ескі реніштерді, жанжалдарды ұмытып, егіс жұмыстары мен көктемгі үйлену тойларына белсенді дайындалуда, бұл бақытты болашаққа деген үмітті бейнелейді.

Бүгінгі таңда түрлі мерекелерге байланысты салт-дәстүрлер, ойындар жандана түсуде. Барлық осы оқиғалар секірулер, жігіттер, салт атты күреспен сүйемелденеді. Спорттық халық ойындары-кез келген үлкен іс-шараны өткізудің міндетті шарты.

Дегенмен, қазіргі Қазақстанда көптеген әдет-ғұрыптар өмір ырғағы мен тәртібінің өзгеруіне байланысты, сондай-ақ тарихи факторлардың ықпалымен өзектілігін жоғалтты. Әйелдер эмансипацияланған болып, өздерін отбасы мен балаларға толық арнауы міндетті емес, ерлермен қатар мансаптық биіктіктерге жетуге ұмтылады. Қалыңдықтың ұрлығы сияқты әдет-ғұрып, бірақ көп жағдайда қалыңдықтың келісімімен, мысалы қалыңдықтың ата-анасы үйлену тойына қарсы болғанда. Егер мұндай факт қыздың келісімінсіз орын алса, онда айыпталатын бапқа байланысты жазаны қарастыратын бірқатар қылмыстық баптар бар.

Өткен тарих сияқты дәстүрлер өтіп барады:

1. «туған жерге аунату» – оған сәйкес, Отаннан алыс ұзақ уақыт бойы өмір сүрген адам үйге қайтып оралғаннан кейін жерге құлап кеткен. Бұл салттың мағынасын түсіндіруге болады, біз бәрі туған жердің бір бөлігі болып табылады;

2. «аузын түкірту» – бұл рәсім атауын «аузына ілу» деп аударуға болады. Ежелгі қазақтардың наным, белгілі ақын немесе шешеннен балаға жеткізілген сілекей тамшылығымен балаға осы адамның дарындылығының бір бөлігі ауысатынын айтады. Осының арқасында, болашақта бұл бала сәттілік әкеледі және ол осындай талантты өседі;

3. «ашамайға мінгізу» – 6-7 жастағы балаға ат пен қамшы сыйлаған рәсім. Бұл дәстүр баланы джигит деп санай бастаған «бастама» болды. Бұл күні қариялар жас шабандозға, өз халқының болашақ қорғаушысына батасын берді.

Бірақ көптеген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер керісінше ұмытылудан қайта жаңғырады. Бұл-бала туумен байланысты балалар әдет-ғұрпы және үйлену тойы. Дәстүрлі үйлену тойының негізгі кезеңдерін сақтай отырып, күйеу мен қалыңдықтың ұлттық үйлену киімінде дәстүрлі қазақ үйлену тойын өткізу сәнге айналды. Үйлену киімдері өзгеріске ұшыраса да, қазіргі киімде қазақтың ою-өрнегінің элементтері, жалпы бейненің түсі байқалады. Қалыңдықтың басына қайтадан саукеле киеді. Бұл, ең алдымен, жас ұрпақтың өз халқының тарихына деген қызығушылығын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Жаһандану жағдайындағы қалыптасқан Қазақстан және әлемдік тарихи процесс: Нұрпейіс оқулары аясындағы материалдар жинағы. – 2013. – № 1. – 20-24 б.
- 2 Степин В. С. Сындарлы және болжау функцияларын философия // Вопросы философии, 2009. – № 1. – 5-10 б.
- 3 Орынбеков М. Ежелгі қазақтардың дүниетанымы. – Алматы, 1996.
- 4 Нысанбаев А. Қазақстандағы ислам философиясының қалыптасуы. – Алматы, 2000.
- 5 Әл-Фараби Атындағы ҚазҰУ. Социально-этические трактаты. – Алматы, 1973.
- 6 Бахтин М.М. Эстетика сөздік шығармашылық. – М., 1986.
- 7 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы, 1999.
- 8 Қашқари М. Диван-лугат ат-түрк. – Алматы, 2005.

9 Шер'язданова К.Г. Қазақстан Республикасы және жәһандану. – <http://credonew.ru/content/view/626/32> (өтініш берген күні 12.09.2013 ж.).

REFERENCES

- 1 Zhahandanu zhardajyndary qalyptaskan Qazaqstan zhәне әлемdik tarihi process: Nұrpejis oқulary ayasyndary materialdar zhinary. – 2013. – № 1. – B. 20-24.
- 2 Stepin V.S. Syndarly zhәне bolzhau funkciyalaryn filosofii // Voprosy filosofii, 2009. – № 1. – B. 5-10.
- 3 Orynbekov M. Ezhelgi qazaqtardyn dūnietanymy. – Almaty, 1996.
- 4 Nysanbaev A. Qazaqstandary islam filosofiyasynyn qalyptasuy. – Almaty, 2000.
- 5 Әl-Farabi Atyndary QazYU. Social'no-eticheskie traktaty. – Almaty, 1973.
- 6 Bahtin M. M. Estetika sözdik shyfarmashylyq. – M., 1986.
- 7 Nazarbaev N. Ә. Tarih tolkynynda. – Almaty, 1999.
- 8 Kashkari M. Divan-lugat at-tyrk. – Almaty, 2005.
- 9 Sher'yazdanova K.G. Qazaqstan Respublikasy zhәне zhahandanu. – <http://credonew.ru/content/view/626/32> (өtinish bergen күni 12.09.2013 zh.).

РЕЗЮМЕ

Г.Ж. Алыназарова, магистр философии

Инновационный Евразийский университет (г. Павлодар, Республика Казахстан)

Трансформация традиционных ценностей в условиях глобализирующегося мира

Статья посвящена проблеме трансформации традиционных ценностей современного казахстанского общества. С наступлением эпохи глобализации становится актуальным вопрос о сохранении языковой и культурной идентичности и самобытности традиционной культуры казахского и других народов Казахстана.

Ключевые слова: культурная идентичность, ценности, традиции, номады, толерантность, глобализация.

RESUME

G.Gh. Alnazarova, Master of philosophy

Innovative University of Eurasia (Pavlodar, Kazakhstan Republic)

Transformation of traditional values in a globalizing world

The article is devoted to the problem of transformation of traditional values of modern Kazakhstan society. With the advent of globalization the question of preserving the linguistic and cultural identity and identity of the traditional culture of the Kazakh and other peoples of Kazakhstan becomes relevant.

Key words: cultural identity, values, traditions, nomads, tolerance, globalization.